

Kelamên Soranî di Metnên Yarsanî de: Mînaka Nêrgiz Xanim Şehrezorî

The Soranî Kalams in the Texts of Yarsanî: The Example of Nêrgiz Xanim Şehrezorî

Sevda ORAK REŞİTOĞLU*

ORAK REŞİTOĞLU, Sevda (2022). "Kelamên Soranî di Metnên Yarsanî de: Mînaka Nêrgiz Xanim Şehrezorî", Nûbihar Akademî, no. 17, p. 127-142, DOI: 10.55253/2022 nubihar.1120270

Genre/Cure: Research Article/
Gotara Lêkolîni

Received/ Hatîn: 23/05/2022

Accepted/ Pejirandin:
24/06/2022

Published/ Weşandin:
30/06/2022

Pages/ Rûpel: 127-142

ORCID:
0000-0001-7662-9962

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website./ Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakeman ve hatiye nixandî û di malpera întihalê ithenticate re hatiye derbaskirin.

PUXTE:

Dîne yarsanî yê ku wekî Ehlê Heq jî tê zanîn, bi baweriya xwe re girêdayî, xwedî edebiyateke pir kûr û xurt e. Ev edebiyata ku wek *kelam* tê binavkirin, bi awayekî helbestkî û devkî dest pê kiriye, bi vî awayî nîfş bi nîfş berdewam kiriye heta ku nivîsevanê Sul-tan Sehak, Pîr Mûsî ew *kelam* tomar kirine û nivîsîne. Van *kelaman* bingeha xwe li ser bîr û baweriya yarsan-
nan ava kiriye, ji ber vê mirov dikare bi saya van bibe xwedî agahî derbarê dîne wan de. Mijara balkêş ev e ku yarsan ji aliyê jin û mêran ve wekhev tene dîtin û ji ber vê *kelamên* jinan jî pîroz in. Me di nav *kelamên* jinan de -yên ku bi piranî goranî ne- yê Nêrgiz Xanim Şehrezorî neqandin ku ev bi soranî hatine gotin. Ji ber ku destpêka edebiyata soranî wekî sedsala XIXmîn tê zanîn, kelamên soranî yê Nêrgiz Xanim nîşan didin ku beriya vê sedsalê jî edebiyata soranî hebû. Armanca vê xebatê ew e ku em van kelamên soranî pêşkêş bikin tevî şiroveyên wan.

Peyvên Sereke: Yarsan, kelam, edebiyata devkî, edebiyata soranî, Nêrgiz Xanim Şehrezorî.

ABSTRACT:

Yarsan religion, also known as Ahl-e Haqq, has a strong literature due to its belief. This literature, cal-

* Dr. Arş. Gör, Zanîngeha Mardîn Artukluyê, Enstîtûya Zimanên Zindî yê li Tirkîyeyê, Beşa Ziman û Çanda Kurdî, Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Turkey, Department of Kurdish Language and Culture, Mardin Turkey, sevdaorak@yahoo.com

led *kalam*, is poetic and has emerged orally. This literature, which was transferred from language to language, was collected and written by Sultan Sehak's clerk, Pîr Mûsî. These words are based on the belief of the yarsans, so we can have information about the religion of the yarsans thanks to them. The most important thing in this regard is that men and women are seen as equal in yarsan, so the words of women are also of great importance. Nêrgiz Xanim Şehrezorî uttered in Sorani, among the *kalams* that are usually said in Gorani. Since the beginning of Sorani literature is known as the XIX. century, the Sorani words of Nêrgiz Xanim reveal that there was a Sorani literature before this century. The purpose of this study is to examine and interpret these questioning words.

Keywords: Yarsan, kalam, oral literature, sorani literature, Nêrgiz Xanim Şehrezorî.

1. DESTPÊK

Dînê yarî an jî yarsanîftî, ku di nav lêkolînerên biyanî û oryantalistan de bi xeletî wek Ehlê Heq jî belav bûye (Vali, 2020: 161-178), weku hemû dînen din piştî xwe dide metnên xwe yê dînî ku ji aliyê bawermendan ve wek wehiyên rastîn û gotinên hebûnên teofanîk tên dîtin. Ev metnên dînî/edebî ku bi awayê helbestkî û bi piranî bi zaravayê goranî/hewramî hatine gotin, beşên herî giring ên bawerîya yarsanan e. Li cem yarsanan her helbesta dînî wek *kelam* tê binavkirin. Sîrr û raz jî bi rêya *kelamê* bi devkî veguheştiye (Mir-Hosseini, 1994: 213). Ev *kelam* di *defterê* (Sûrî, 1965: 18) de kom dibin û tên qeydkirin.

Bêguman pirsgirêka herî giring a li ser xebatên metnên yarsanî, diyarkirina tarîxeke zelal e ji bo wan metnan. Di piraniya metnên yarsanî de tarîxa nivîsandin yan istinsaxa metnê, heta serdema me nehatine qeydkirin. Ji xeynî sedemên li jorê jî hatin gotin, wek derengmayîna kurdan bo nivîsê, stratejîkbûna coxrafyaya kurdan û hwd., sedemên dînî jî wek sedemeke giring ji bo vê kêşeyê dikare bê nîşandan. Mesele li gorî Mokrî, ji bo parastina karaktera pîroz a peyvê, dîroka nivîsandina metnên yarsanî nehatiye qeydkirin. (Mokri, 1977: 16)

Li gorî kevneşopiya yarsanan, kelimên ewil ên metnên dînî yê yarsanan yê serdema Behlûl Madî, yanî sedsala II/VIIIemîn, wek *Defterê Dewreyê Behlûl* tê binavkirin û metna pîroz a herî kevn a yarsanan e. Vê kevneşopiya kelaman bi serdema Şah Fezl, Baba Serhengê Dewdanî, Baba Nawisê Caf, Şah Xoşîn û piştî jî bi serdema Sultan Sehak devam kiriye. Dîsa li gor kevneşopiya yarsanan di serdema Sultan Sehak de, yanî sedsala VIII/XIVemîn de kelimên vê serdemê û kelimên serdemên berê, li gel hev hatine berhevkirin û ji aliyê Pîr Mûsîyê nivîsevan qeyd bûne. Li gorî Mokrî, ev metn berê tenê di hişê murîdan de bûn. Heta serdemekê li hember tomarkirina van kelaman dihat derketin, lewre wisa dihat hesibandin ku kelimên derheqê beriya dîrokê de ne ku bi peyvên xwediyê karakterên wehiyê hatine îfadekirin. (Mokri, 1977: 17) Kevneşopiya gotinên kelaman di nav yarsanan de heta

serdema Seyîd Birake (ss. XIII/XIXmîn) berdewam dike, ku ev wek serdema *Yerî Tenî* yan serdema *36 şa'iran* jî navdar e û serdema dawîya kelamên yarsanan e. Kelamên yarsanan li ser çend mijarên bingeîn, wek ravekirina doktrîn û fikrên çanda wan, ravekirina tecellîya hebûna îlahî, ferîštenasî, ayîn û merasîmên kevneşopiyê, dîroka Îranê ya beriya îslamê û mîtolojî û kesayetên mîtolojîk û destanên cîhana îranî, dîne zerdûştî, kesayet û doktrînen wê, kom bûne. (Vali, 2011: 75)

Di kelamên yarsanan de kelambêj dikarin doktrîn, mîta dîrokî an jî bûyereke dîrokî ya ku berê qewimiye bibêjin, an jî dikarin bi saya monologê tiştên ku dê di pêşerojê de biqewimin bêjin. Her wiha dikarin bi alîkariya kelamên diyalogî yên ku di navbera du an sê kesan de çêdibin xwe îfade bikin. (Vali, 2021: 56)

Kêşeya herî giring bi xebata van metnan berawirdkirina dîroka wan e, lewre dîroka nivîsîna van ne diyar e. Li gorî Mohammad Mokri, dîroka nivîsîna van kelaman nehatiye qeydkirin da ku pîrozbûna gotinan xirab nebe. (Mokri, 1977: 16) Ev pirsgirêk bêguman dê çareser nebe, lewre ne em dikarin dîroka rastîn a derketina kelaman bibînin, ne jî dikarin dîroka zayîn û an jî mirina xwediyên wan bibînin. Li gorî Jean During, wisa xuya dike ku metna herî kevn a ku hatiye qeydkirin wek 1770 hatiye nîşandan. (During, 1999: 128) Lê di nav yarsanan de destxetên gelek kevintir jî hene.

Dewreyê Behlûl deftereke biçûk e ku bi ristîkên dehheceyî, bi zaravayê goranî hatiye nivîsîn û pir kevn e û digihîje sedsala XVIIImîn. (Mokri, 1974: 7-8) Li gorî baweriya yarsanan, metnên vê edebiyata batinî ji aliyê Sultan Sehak û alîgirên wî ve hatine berhevkirin di sedsala XIVmîn de. Her wiha kelamên serdemên berê jî hatine tomarkirin. Her xwedê dîne (kiras, laş) xwe eşkere kiriye û Pîr Mûsiyê, nivîsevanê Sultan Sehak, aliyê wan ê batinî û zahîrî qeyd kirine. Tevahiya kelamên vê serdemê wek *Defterê Perdîwerî*, *Dîwana Gewre*, *Kelamê Xezane* an jî *Nameyê Serencam* tê binavkirin. *Defterê Perdîwerî* ji beşên cuda pêk tê û tê de gelek beşên dîroka pîroz a yarsanan heye ku pir ketiye nav hev. Beşên cuda yên ku *Defterê Perdîwerî* pêk tînin ev in:

Barge Barge, ji aliyê heftê û du Pîran ve heftê û du kelim hatine gotin. Bi goranî hatine gotin û ev beşa herî giring a *Defterê Perdîwerî* ye. Behsa heftê û du *Bargeyên* îlahî tê kirin di vê beşê de ku her yek hatiye herêmeke cihê li ser rûyê erdê. Li ser panteîzm, pêxember û lehengên mîtolojîk ên Îrana kevn agahî hene di vê beşê de. (Vali, 2018: 68)

Dewreyê Heftewane “yên ku xwedî heft nîşanên îlahî” ne. Çêbûna wan, hebûna wan a beriya Afirandinê tê behskirin. Ev metn jî bi goranî hatiye nivîsîn. (Vali, 2018: 68)

Gelîm wa Kûl (yê ku xalîçeya raçandî hildigire ser milên xwe) li ser çîroka jiyan, pakbûn û vejîna Pîr Binyamîn e ku ev ferîşte di nav yarsanan de sembola Cebraîl e. Her wiha di vê beşê de gera wî ya tevî alîgirên wî, ya ber bi Yemen û Misrê ve tê behskirin. (Vali, 2018: 68) Pîr Binyamîn her wiha wek *Gelîm wa Kûl* jî tê binavkirin.

Dewreyê Çiltan beşek din a Serencam e. Li gorî vê beşê cîhan ji ronahî û tariyê pêk

tê. Beriya afirandina dinya, roj, heyv û stêrkan, du kevirên sereke hebûne: Ronahî û tarî, ku ev her du li hev nekirine. Xwedê çil ronahî (Çiltan) afirandiye ji ronahiya xwe, ji bo ku tariyê bitemirîne. Ev beşa Serencamê di baweriya Manêhîstan de jî heye. Ev çil ferîşte ji aliyê Xwedê ve hatine afirandin da ku di serdema Sultan Sehak de alîkariya wî bikin. (Vali, 2018: 68)

Xurd-a Ser Encam behsa ayîn, qanûn, seremoni, ziyaret û rêbazên standart dike û bi goranî hatiye tomarkirin. (Vali, 2018: 69)

Defterê Abidîn ya Abidîne Caf. Kurdekî sunnî ye ku li hemberî Sultan Sehak derdiket û dijî Sultan bû lê: “Şevkê di xewna xwe de Xwedê dibîne ku ew Xwedê ji xeynî Sultan Sehak ne kesekî din e. Radibe û diçe cem Sultan Sehak, tobe dike û dibe yek ji nêzikên wî.” (Vali, 2016: 116) Di kelimên xwe de behsa exlaq, çandinî û bi taybetî jî behsa giyayekî pîroz dike: *Soma* bi kurdî û *haomaya* zerdûştan, giyayekî pîroz e û di ayînen wan ên dîni de tê bikaranîn. Ev metn bi soranî hatiye gotin. Metnên din ên pîroz ên ku *Defterê Perdiwerî* pêk tînin ev in: *Dewreyê Pîr ‘Elî*, *Dewreyê Damiyar*, *Dewreyê Şah Weys Qulî* (1407?), *Defterê Sawa* û *Zulal Zulal* a Baba Yadîgar û Şah Îbrahîm.

Tevî van *kelam* û *defterên* goranî, divê bê nîşandan ku, goranî ne yekane zaravayê yarsanan bû, çend *kelamên* soranî û farisî jî di nav metnên yarsanî de cihê xwe girtine. (Vali, 2016: 114) Wexta ku em li dîroka edebiyata soranî dinêrin Nalî wek pêşengê vê edebiyatê tê nîşandan. Li gorî Abdurrahman Adak edebiyata soranî piştî edebiyatên lorî, goranî û kurmançî derketiye û cihê derketina vê edebiyatê jî wek bajarê Silêmanî nîşan dide. Li gorî wî, nûnerên pêşî û damezirînerên edebiyata soranî Nalî (1791-1855), Salim (1805-1869) û Kurdî (1812-1850) ne. (Adak, 2013: 308-309) Li gorî vê daneyê edebiyata soranî di sedsala XIXmîn de derketiye. Herwiha Qanatê Kurdo jî di berhema xwe ya *Tarîxa Edebiyata Kurdî* de Nalî wek helbestvanê ewil ê soran nîşan dide. (Kurdo, 2010: 251)

Lê belê wexta ku em *kelamên* Nêrgiz Xanim Şehrezorî li ber çavan bigirin, em dibînin ku di sedsala XIVmîn de hatine gotin, ango beriya Nalî di nav edebiyata yarsanan de *kelamên* bi soranî hatine gotin. Em ê di vê xebata xwe de cihê bidin van *kelamên* soranî ku ji aliyê Nêrgiz Xanim ve hatine gotin.

2. ROLA JINAN DI METNÊN YARSANAN DA

Çand û jiyana kurd û Kurdistanê bala gerok û oryantîstan kişandiye û di gelek pirtûk û maqaleyên xwe de cihê danê vê cîhanê. Wexta ku wan behsa kurdan kiriyê di van xebatên xwe de, helbet jiyana jinên kurd jî bala wan kişandiye û li ser wan jî nivîsîne. Li ser kar û bar, cil û berg, statu û rewşa wan a wekhevîyê sekinîne di xebatên xwe de.

Nêrînên van oryantalîstan hema hema wekhev in wexta ku em nivîsên wan dixwînin. Li gorî Wadie Jwadih diyar dike, Soane dibêje hevpariyê girîng heye ji aliyê kar ve di nav jin û mêran de. Mêr diçin li zeviyê dixebitin, li heywanan dinêrin, titûn diçînin, jin jî fêkî û titûnan hişk dikin, xalî radiçînin an jî karê malê dikin. (Jwaideh, 2006: 43)

Li gorî Bois jî hevpariyê girîng heye di jiyana jin û mêrên kurd de, weku diyar dike wexta ku mêr bi heywanan re eleqedar dibê, jin jî bi şîrê wan heywanan re penîr û rûn çêdike. (Bois, 1966: 23)

Bi qasî ku em ji nêrînên oryantalîstan pê derdixin statuya jina kurd li gorî jinên ereb, fars û tirk çêtir e, ji aliyê hal û tevgerên xwe ve ji wan azadtir e. Xwedî li mal, zarok, kar û aboriya xwe derdikeve. Di gelek rewşên wek dîn, polîtîka, kar, mafê zewac û veqetîna de bi mêran re wekhev tê dîtîn. Li gorî ku H. H. Hansen diyar dike, Rambout jî li ser vê wekhevîyê disekine û li gorî ku dibêje li cem kurdan jin bi mêran re wekhev têne dîtîn. (Hansen, 1961: 7)

Ev nêrînên oryantalîstan -yên ku bi tevahî li ser jinên kurd in- bi taybetî bi rewşa jinên yarsanî li hev têne. Jinên yarsanî ji ber bawerîya xwe, li gorî jinên misilman xwedî jiyaneke azadtir in. Dikarin *kelaman* bêjin, li tenbûrê bidin û biçin *Cemê*. Lê herçiqas biçin *Cemê* jî nikarin li wir *kelam* bêjin. Li gorî bawerîya yarsanan jiyana mirovan li ser *dûnadûnê* ava bûye, yanî piştî mirina kesekî, ruh dikare di bedena yekî din de xuya bibe. Ji ber vê baweriyê, ruh heke ji bedena mêrekî derketibe dikare têkeve bedena jinekê, berevajê vê jî mimkin e. Ev taybetiya *dûnadûnê* dihêle ku jin û mêr di bawerîya yarsanan de wekhev bêne dîtîn. Her wiha ji ber ku zayenda berê ya kesekî nayê zanîn, dikare bê gotin ku li cem yarsanan girîngiya zayendê tune ye.

Di kevneşopîya yarsanan de keç û kur wekhev têne dîtîn û Sultan Sehak di kela-meke xwe de cih dide wekhevîya keç û kuran jî. Li gorî wî di navbera keç û kuran de tu cudahî tune ye. Sultan diya xwe, Xatûn Dayrak, wek diya hemû keç û kuran dibîne. Wiha jî diyar dike, kesê ku cudahî têxe navbera keç û kuran, di dawîya dinyayê de ew ê tiştên ne xweş bê serê wî, yanî bi şîrê tûj dê serê wî bê jêkirin. (Tahirî, 2009: 206)

Weku berê jî hat behs kirin, *kelam* xwedî girîngiyê pir mezin e li cem yarsanan. Kêlaman ji aliyê Xwedê, ferîşte û pîran ve ji bo kesayetên mezin têne û ev kesayet jî van *kelaman* dibêjin. Li cem yarsanan kesên ku xwedî van *kelaman* in ne tenê mêr in, yê jin jî hene ku xwedî *kelam* in û ji ber vê ye ku jin di çanda yarsanan de xwedî statuyê girîng in.

Di kevneşopîya yarsanan de her çiqas me behsa wekhevîya jin û mêran kiribe jî helbet hin îstisna hene. Jinên yarsan di xwendina *kelaman* de azad in, lê belê li ayînên dînî, ango li *Cemxaneyê* nikarin tevî *Cemê* bibin. Lê li dijî vê, xwarina ku li *Cemê* tê belavkirin, ji bo her kesî wekhev tê parvekirin, jin jî tê de.

Teví jinan, her kes dikare biçe *Cemê* û baweriya xwe pêk bîne. Lê belê cihê rûniştinê li gorî jin û mêran, heta li gorî zarok û xortan hatiye veqetandin. Yanî her kes nikare li gorî serê xwe biçe û li derekê rûne. Bi taybetî jî jin û mêr nikarin li ba hev rûnin. Li gorî yarsanan mêr li cihê pêşî rûdinin, zarok û jin jî li pişt wan rûdinin. Yanî ne mimkin e ku jin û zarok di rêza mêran de rûnin. (Huseynî, 2003: 27)

Lê divê bê gotin ku di her ayîna *Cemê* yarsanan de cihê simbolîk ê jinekê jî heye û ew cih ya Remzbar, diya Sultan Sehak e. (Reşitoğlu, 2019: 81-83) Remzbar jî li wir wek ferîşte cihê xwe digire û her dem li wir hazir e. Xanê Elmas wexta ku cihê Remzbar ê li *Cemê* diyar dike, dibêje gel ji bo karên xwe divê ji wê rica bikin:

“Î gûşe cagey Xatûn Rezbar in

Recaçî Yaran dest bi kirdar in” (Elmas: 12)

Yek ji mijarên giring jî “jinên bakîre” ne di baweriya yarsanan de. Li gorî yarsanan her serdemê jinek bakîre hebûye wek Meryem, lê bi qasî em dibînin tenê dayîkên Xwedê û ferîşte yên wek Sultan Sehak, Şah Xoşîn bûne û ev jin zarokên xwe an ji devên xwe anîne, an jî bi awayên din ku ji bo anîna zarokê ne xwezayî ne. Li gorî ku Martin van Bruinessen diyar dike, di van serdeman de jina bakîre her dem eynî jin e, lê zarokê ku tê dinyayê her dem zarokek din e. Carinan Xwedê bi xwe ye carinan jî yek ji ferîşteyên Wî ye. (van Bruinessen, 2008: 177)

Li gorî doktrîna yarsanan, giringiya mêrên xwedî kalam û kalamên wan ji aliyê pîrozbûnê ve çiqas zêde be, ya jinan jî ew qas zêde ye. Ji ber vê jî kalamên jinên yarsanan nehatine piştguhkirin û ew jî wek pîroz hatine qebûlkirin.

Kelamên jinên xwedî kalam hem bi awayekî monolog hatine gotin ku hest û fikrên xwe gotine, hem jî wek diyalog hatine gotin ku wek bi yekî re diaxivin. Her wiha di nav van kelaman de yên pir dirêj jî hene, yên ku ji du beytan pêk tên jî hene. Mijara van kelaman bi piranî bawerî ye ku em dikarin tê de bûyerên wek dînadûn, tecellî, hezkirina Xwedê bibînin. Wekî din em dikarin xweza, dîrok, hestên derûnî û jiyanê jî bibînin di van kelaman de.

Di metnên yarsanî de jinên yarsan bi piranî kalamên xwe bi zaravayê goranî gotine. Ji xeynî zaravayê goranî, weku em ê bibînin, Nêrgiz Xanima Şehrezorî kalamên xwe bi zaravayê soranî gotine.

3. NÊRGİZ XANIM ŞEHREZORÎ Û KELAMÊN WÊ

Li gorî kevneşopiya yarsanan, Nêrgiz Xanim di sedsala XIVmîn a P.Z. de jiyaye û li Şehrezorê hatiye dinyayê. Keça Mela Şukrullah e. Di 18 saliya xwe de bi Abidînî Caf re zewiciye û her çiqas bavê wê hember derkeve jî, wek mêrê xwe, wê jî dîne xwe guheriyê û bûye yarsan. Li gundê Şêxan bi cih bûne. Yek ji tenbûrvanên navdar bûye di serdema Sultan de. Kelamên xwe bi zaravayê soranî gotine. (Safîzadeh, 1997: 295-296)

Nêrgiz Xanim di kelameke xwe de giringiya Sultan, dînê wî û *Cemê* tîne zimên. Li gorî wê, kesên ku ji Sultan bawer nekin û neyên ser dînê wî, ew pûtperest in. Her wiha behsa *deftera Pîr Mûsî* jî dike û dibêje kesên ku ji Sultan û dînê wî bawer nekin, çî jî bikin dê kirinên wan di *defterê* de neyên tomarkirin. Saqiyê ku behs dike Dawud e, ji ber ku li gorî kevneşopiya yarsanan yê ku rêberiya gel dike Dawud e, ji her du ristên ewil dikare bê famkirin ku Nêrgiz Xanim bi peyvên wek *saqî* û *rêge* behsa Dawud dike. Li gorî kelama Nêrgiz Xanim kesê ku ji bo Yar xwe nekuje û xwîn nerijîne, neçe *Cem* û bi qewlê dirust tevnegere ew kes bê dîn û pûtperest e. Her wiha wisa berdeyam dike, kesê ku li *Cemê* erkan negire û neçe ser dînê Sultan Şehak dê kirinên wî di *deftera Pîr Mûsî* de neyên tomarkirin:

Saqî le Cem bade dida
 Dersî rêgey cade dida
 Mirdan hemû le dewrê padişa
 Peyman dikin gişt temaşa
 Qewmî be min neybî bawer
 Niyêt bo Cem yarî yawer
 Her ke bo Yar xoy nekujî
 Xwuynî le rey Yar nerijî
 Her ke lem dîn yeqîn neka
 Be dil le Cem amîn neka
 Her ke nekirî qewlî durûst
 Bêdîn ew e wek butperest
 Her ke şekî bibî bi dil
 Bawer neke be Şay adil
 Her ke le Cem negrî erkan
 Be rast negrî dînî Sultan
 Her ke be yar bida azar
 Kirdeyî naçî bo nav tûmar
 Nergiz her ke bibî kîne
 Bîşek gumraw hem bêdîn e (Safîzadeh, 1997: 296)

Nêrgiz Xanim di *kelama* xwe de behsa her çar şertên yarsaniyê yên “pakî, nastî, nîstî û reda” dike. Her wiha wisa diyar dike ku tu giringiya bedenê tune ye, lewre çî jî be ew ê bibe ax, lê belê tiştê giring ruh e û divê wek av pak be. Behsa roja dawî jî dike, li gorî ku di *kelama* xwe de diyar dike dê roja dawî jî Sultan bê li ser textê xwe rûne:

Yarim fermûy durûskar bin
 Bo rojê duwayî her zûgar bin
 Eger bigrîn bo Şa xas e
 Ras bin rêge her rê ras e
 Razî diltan mederkînin
 Hergiz nika xo binvînin
 Le merg û mîr hîc metirsin
 Em raze le giyan bipirsin
 Leş qalib e û her bo xak e
 Giyan agrî û wek av pak e
 Piyav ebî dil le jîn berda
 Em çar çite ebî ser da
 Pakî û rastî û nîstî û reda
 Bikate rêy emro û ferda
 Rojî duwayî Heq e yaran
 Şam dête ser text wek caran (Safîzadeh, 1997: 297)

Li gorî kevneşopiya yarsanan, Abidînê Caf kurdekî sunnî bûye û dijminê yarsanan bûye. Şevêkê di xewna xwe de Sultan Sehak wek Xwedê dibîne. Ji ber vê êdî ji dîne yarsan bawer dike û ev bûyer di *Defterê Abidîn* de bi awayekî hûrgilî tê behskirin. Di vê kelama xwe de jî diyar dike ku ew ê neçe quncikên mizgeftan û ew ê her di xizmeta Sultan de be:

Yaran nazanim çî me
 Em ro wek rojan nîme
 Xudeyê heft tebeqe zemîn heft asman
 We çavî xom dîme
 Dî naxwînim siya xetan
 Narom bi kuncî mizgewtan
 Erom xidmetî Sultan (Derwîşî: 67-68)

Wexta ku Abidîn dixwaze bibe yarsan, îmamekî sunnî Abidîn dide ber îşkenceyê ji ber ku ji dîn derketiye. Nêgiz Xanim li ser vê îşkenceyê, wî melayî wek bê dîn nîşan dide û dixwaze şûna Abidîn ew bi xwe bê kuştin. Heyfa wê bi nûra Abidîn tê û naxwaze ew nûr wenda bibe, wiha jî tîne zimên ku dibêje we ew qas li me xist em ji hemû gunehên xwe xilas bûn û hatin cihê xwe yê niha:

Melay bêdîn melayê bêdîn
Werin guydin melay bêdîn
Emin bikûjin le cî Abidîn
Heyf e lewdin nûr le cebîn
Her wa dibe mûcîze pak
Ew le daritan hîç niyetî bak
Hîç namrî nabî helak
Lew dîwane dîdin quwwet
Boye emîş heye himmet
Darî êwe nayda eziyet
Eşqî Yarî hinde ziyad e
Bo herdugman Yar ustad e
Êwe hinde datan lê man
Ecr û gunah nema peyman
Kirdêy qedîm hate rêman
Îse hatin be ser cêman
Her çî leydin her heq dêjî
Bakî niye naheq nayjî
Bo çe êwe xwuyn dirjînin
Çavtan kuyr e Heq navînin
Çuyne kuyre narî hedad
Qal bûyn bi dar qewmî şedad
Wexte Şaliyar bibî destgîr
Biçîn bo pêş Axay Emîr
Em felaqe derçî le bîr
Dilman pak kên be eşqî Pîr
Dilxwoşîman bika le Cem
Bişadî bî em kûre xem
Zelal bibîn lem toz û tem
Be eşqî Yar biçîn bo Cem
Her çen welax lêydin be dar
Ziyatir derwa ew be hewar
Zûtir dixin li kolî bar
Zêter duynî cemalî Yar
Ême bariman va le kol e
Şah diyar e weku şûle
Lem qewle diçin bo ew qewle

Derçin lem cî teft û şore
Em cî bed e tirş û telx e
Va le Cem da Padişah belx e
Behrî Ishaq dida delf e
Êwe cî tan ten û telx e
Binyam le Cem bade dida
Saqî be sef sade dida
Dersî rêge cade dida
Be camî Heq bade dida
Mirdan le şer dikin haşa
Duryan dawe le duwrî Şa
Peyman dikin gişt temaşa
Qewmî bêdîn hiç namewê
Biçîn bo Cem ême biwê
Wa dizanîn dîman xewê
Qewmî be min nêbî bawer
Nîye bo Cem Yarî yawer
Lay min wekî tu key sa wer
Îtir Abidîn medin azar
Beşî ewiş be min kin bar
Ta le axir bibim restigar
Werine biçîn bo Cemî Heq
Şikat bikîn bo Şay Mutleq
Giyanitan fena halitan bî şeq
Ye bir leb û cîfey dinya
Xoy be kuştin qeza dida
Eme bezmî dînî Heq e
Dar û zerb e rêge eşq e
Kuştin bo eşq zor layiq e
Padişam em xuniye layiq e
Her ke bo Yar xoy nekûjî
Kirdey le Cem Yar nerêjî
Binyam ricay boy navêjî
Her ke be Şam yeqîn neka
Bedil le Cem amîn neka
Mewlam ewe ba dîn nika
Her ke bibî kufr û kîne

Be Yar neywî ew yeqîn e
Xarî Cemî Binyamîn e
Her ke negrî qewlî durûst
Bêdîn dibê wek pûtperest
Mehrûm dibê ew le cennet
Her ke şekî bibî be dil
Bawer nika be Şay Adil
Kirde neqdî debî batil
Her ke le Cem negrî erkan
Be rast negrî dînî Sultan
Axir debî ew peşîman
Her ke edeb neyrî be ca
Rojî hezar temen bika
Giştî wek toz her ba diba
Rojî baqî dîwan bibî
Binyam saqî pêywan bibî
Abidîn bo tan zalim bibî
Binyam qazî hakim bibî
De'way.... alem bibî
Ba tan ba we şîwên bibî
Bo Yar debî kird û kerem
Şadî mirdan Şay lacerem
Xaran şeq bî gişt le verem
Rêge nada Sultan le Cem
Her ke be Yar bida azar
Kirde naçî bi nav tûmar
Le nav xav da nabî bîdar
Hîç der naçî le tem û tar
Qewl her qewlî dînî Yar e
Mewlam îmdadgey hejar e
Ehlî kuffar her kuffar e (Huseynî, 2003: 525-528)

Piştî ku Abidîn azad dibe, Nêrgiz Xanim vê kelamê dibêje li ser:

Abidîne xwoş hatî ey rewşenî eynim
Zewq be xulaman dirî yawerî du bînim
Etu bi çwar mamur encax ke bîdar bûy
Ez bebî mamur be şewq kute birî zînim

Boye le pêş tu zû hatim be bêdeng
 Şad bûm bi Cemî mirdan Xacay kowneyn im
 Şaliyar legelim bû ta hênamiye Cem
 Boye Şerîf kerdîwe lêm qapî rastînim
 Dengî nekird le min we hurmetî gird
 Bo kurey Rezbar sûrewe bo têynim (Huseynî, 2003: 567)

Nêrgiz Xanim di vê kelama xwe de behsa dînnên xwe, Kakê Ehmed (dibe ku Baba Yadiğar be) û Abidîn Caf ên serdema Şah Fezl dike. Tenê yê ku xwedî Zat in dikarin dînnên xwe yê berê bînin bîra xwe li gorî yarsanan, yanî her kes nikare bi bîr bîne. Heta ku ew kes nebe Zatdar (xwediyê Zat) nikare dema berê û qalibên xwe yê berê bîne bîra xwe. Nêrgiz Xanim diyar dike ku di wê serdemê de li çengê dida di nav çil kesan de û navê wê Suduq bû. Behsa demeke wisa dike ku bi xwe li çengê dida û Abidîn jî borîjen bû:

Nêrgiz meremû:

Kak Ehmed funduq Kak Ehmed funduq
 Dinyam gêj dixwa lem qapî funduq
 Emrê azîz e helçînîn tabûq¹
 Yurtê Padişam le şarî Demişq
 Navî Fezlî bû Şahi sahib nutuq
 Çil çengjenî bû ez navim Sunuq
 Kak Abidîn lewî navî bû Munduq
 Teblijenî bû le pêş sipah û tuwq
 Etuîş lewî da navit bû Mezruq
 Neqareçî buyt lew gere nav buq (Huseynî, 2003: 590)

Nêrgiz meremû:

Kak Ehmed Barek Kak Ehmed Barek
 Êsa Padişam bû lew şehîrî Barek²
 Navî Menşûr bû min cîm xwarek
 Ustad zerger bû sahib tedarîk
 Ez xom qulî bûm navim Mubarek

1 “Tabûq” kevneşopiyeye mogolîyan e. Wexta ku yek tê ber Sultan, şewqê xwe derdixe, serê xwe ditewîne û guhê xwe digire, ev tevger wek “tabûq” tê binavkirin.

2 “Barek” erdnîgariyek mîtolojîk e, ne diyar e li ku ye. Dibe ku berê wek bajarek hebû lê niha tune ye.

Du Heften le lay mewcud bû şarek
Çilten ne xeyb da dîkird tebarek
Etuîş lewî da navit bû Zarek
Ustay sa'et bûy deqîqe û çarek
Kak Abidîn lew wext navî bû Narek
Ustad qemiş bû avî bo arek
Va lêre derçûyn gişt le Şuwarek³ (Huseynî, 2003: 591)

Nêrgiz Xanim di kelamên xwe de behsa dînen xwe yên cuda dike. Wisa dibêje ku wexta Sultan Sehak di serdemên cuda de zuhûr dikir, ew jî bi navên cuda dijiya. Di hin serdeman de wek firoşkerê deveyan bi navê Çadir (Huseynî, 2003: 592), di hin serdeman de jî wek kiryarê şerbikan bi navê Namiq bûye. (Huseynî, 2003: 593) Armanca vê kiryariya şerbikan jî ev e ku Sultan di wan deman de şeraba rûhanî çêdikir û ew bi xwe jî van şeraban dikirî. Serdemekê wexta ku Sultan li Mehabadê bû, wisa diyar dike ku ew bi xwe jî bi navê Bîdax dijiya. (Huseynî, 2003: 595) Dibêje wexta ku Padişah li Kabîlê bû, ew bi xwe jî wek dergevanê Padişah bi navê Davîl (Huseynî, 2003: 596), wexta ku Padişah li Sudaşê (Hejar, 1990: 425) bû bi xwe baxçevanek bi navê Feryaş dijiya. (Huseynî, 2003: 597) Her wiha dibêje wexta ku Padişah li Çiyayê Qafê, bû bi xwe jî xezînedarekî bi navê Beklaf bû. Wexta ku Padişah li bajarê Dudu⁴ bû bi xwe jineke pîr bû bi navê Zîxo. (Huseynî, 2003: 599) Wexta ku Padişah li Semsûnê bû bi xwe bi navê Zerxûn dijiya. (Huseynî, 2003: 600) Padişah dema ku li bajarê Pute bû bi xwe xelîfeyek bi navê Cemîl bû. (Huseynî, 2003: 601) Her wiha dibêje dema ku Padişah li bajarê Lac⁵ bû ew bi navê Ecac jiyaye. (Huseynî, 2003: 602) Ev bajarên ku têne behskirin dibe ku wêran bibin an jî dibe ku ji aliyê rejîma Baasê ve hatibin hilweşandin jî.

4. ENCAM

Jinên xwedîkelam di kevneşopîya yarsanan de xwedî cihêkî giring in, lewre *kelamên* wan jî pîroz têne dîtin û ferqek di navbera *kelamên* jin û mêran de tune ye. Ji ber vê jinên yarsanî di nav civakê de biçûk nayên dîtin, berevajî vê wekhevîyek heye di navbera wan û mêran de. Dibe ku ev taybetmendî, wan ji jinên din ên kurd û

-
- 3 “Şuwarek” li başûrê Kurdistanê navê gundekî ye û ev gund ji aliyê rejîma Baas ve hatiye talankirin. Wek Şuware jî tê zanîn. Bnr. Hejar, *Henbane Borîne, Ferhengî Kurdî Farsî*, Entesaratt: Soruş, Tehran, 1990, r. 475
- 4 “Dudu” niha li başûrê Îranê navê gundekî ye. Lê belê bajarê ku tê behskirin heman bajar e an na nayê zanîn. ji bo zêdetir agahî bnr: <http://parsi.wiki/dehkhodaworddetail-9a757f1753794e67bc7e09dbod40489e-fa.html>
- 5 “Lac” îro li Xorasanê navê bajarekî ye. ji bo zêdetir agahî bnr: <http://parsi.wiki/dehkhodaworddetail-00c72f2f16f14ac18c21e521ab24da03-fa.html>

her wiha ji jinên neteweyên cîran vediqetîne, lewre xwedîqîmetbûna *kêlamên* wan tenê ji nirxa hemberî wan derdixe holê.

Jinên yarsan her çiqas *kêlamên* xwe bi piranî bi goranî gotibin jî, yê soranî jî hene ku bala mirov dikêşe. *Kêlamên* Nêrgiz Xanim jî ji bo vê kategoriyê mînakên herî baş in û di nav civakê de jî wekî *kêlamên* goranî, xwedî cihekî giranbiha ne. Di vê xebatê de me cih da *kêlamên* soranî yê Nêrgiz Xanim tevî şîroveyan wan. Di nav *kêlamên* Nêrgiz Xanim de em dikarin rastî mijarên wek *dûnadûn*, *cem* û *şertên yarsaniyê* bibînin ku ev bingehekan bîr û baweriya yarsanan in, jê wêdetir bi saya van *kêlam* û têgehane edebiyata soranî berfireh dibe.

5. ÇAVKANÎ

Adak, A. (2013). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Nûbihar.

Bois, T. (1966). *The Kurds*. Beirut: Khayats.

van Bruinessen, M. (2008). *Kürtlük, Türklük, Alevilik-Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Derwîşî, E. *Defterî Perdîwerî*. Nusxeya çapnebûyî.

During, J. (1999). Avrupa ve İran'daki Ehl-i Hak Araştırmalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi. E. Ö. T. Olsson (Dü.) içinde, *Alevi Kimliği* (H. T. Bilge Kurt Torun, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Elmas, X. *Dîwan*. Nusxeya çapnebûyî ya Seyîd Xelîl 'Alînejad.

Hansen, H. H. (1961). *The Kurdish Woman's Life*. Kobenhavn: Nationalmuseet.

Hejar. (1990). *Henbane Borîne, Ferhengî Kurdî Farisî*. Tehran: Entesarat: Soruş.

Huseynî, S. M. (1382/2003). *Dîwana Gewre*. Kermanshah: Entesaratê Baqê Nêy.

Jwaideh, W. (2006). *The Kurdish Nationalist Movement: Its Origins and Development*. Newyork: Syracuse University Press.

Kurdo, Q. (2010). *Tarîxa Edebiyata Kurdî*. İstanbul: Lîs.

Mir-Hosseini, Z. (1994). Redefining the Truth: Ahl-i Haqq and the Islamic Republic of Iran. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 21(2), 211-228.

Mokri, M. (1974). *Cycle des Fidèles Compagnons A L'Epoque de Buhlul (Dawra-y Buhlûl), étude d'hérésiologie islamique et de theme mythico-religieux iranien, Appendice Dawra-y Buhlûl* (Cild 5, fasîkûl: 4). (metna goranî jî aliyê M. Mokri ve hatiye amadekirin û wergerandin) Paris: Contribution Scientifique aux études iraniennes.

Mokri, M. (1977). *La Grande Assemblée Des Fidèles de Vérité au tribunal sur le Mont Zagros en Iran (Dawra-y Dîwâna Gawra), Livre Sacré et Inédit en Gourani Ancien, Texte Critique, Traduction, Introduction et Commentaires avec des Notes Linguis-*

- tiques et Glossaire, E. Paris: Librairie Klincksieck.*
- Orak Reşitoğlu, S. (2019). Du Kelambêjên Jin yên Yarsan: Mama Celale û Remzbar. *Akademiya İsmail Beşikçi-1* (r. 73-95). İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Safîzadeh, S. (1376/1997). *Daneşnameyê Namaveranê Yarsan, Ehval ve Asarê Meşahîr, Tarîx, Kitabha ve Estelahaê Erfanî*. Tehran: Entesaratê Hîrmand.
- Sûrî, M. (1344/1965). *Sorûdhayê Dînî Yarsan*. Tehran: Entesaratê Emir Kebir.
- Tahirî, T. (2009). *Tarîx ve Felsefeyê Serencam*. Hewlêr: Dezgayê Tojînewe û Belavkir-dinewey Mukriyanî.
- Vali, S. (2011). *Les Yârsâns, Aspects Mythologiques-Aspects Doctrinaux*. Saarbrücken: Editions universitaires européens.
- Vali, S. (2016). Nasandina Giştî ya Edebiyata Dînî ya Kurdên Yarsanî. (S. O. Reşitoğlu, Wer.) *Nûbihar Akademi*, 113-119.
- Vali, S. (2018). *Kurdên Yarsan-Dîrok û Mîtolojî*. (S. O. Reşitoğlu, Wer.) Stembol: Avesta.
- Vali, S. (2020). Yarsan mı? Ehl-i Hak mı? Kürt İnançlarının İsimlendirilmesi Üzerine. *Kürt Çalışmaları Bahar Akademisi-1* (r. 161-178). İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı Yayınları.
- Vali, S. (2021). Pîr Şehriyarê Hewramî û Kelamên Wî Di Baweriya Yarsanan De. *Nûbihar Akademi*(15), 47-65.

Extended Abstract:

Yarsan religion, also known as Ahl-e Haqq, is based on religious texts. These religious texts have been transmitted orally from generation to generation. It has a poetic structure and is mostly sung in the Goranî/Hewramî dialect. These poems are called kalam among the yarsans and these words were recorded in the notebook by Pîr Mûsî during the reign of Sultan Sehak. It is very difficult to determine a date for when these texts appeared. Because they were transmitted orally without being recorded for a long time. The reason why they are not recorded is mostly related to religious problems, for example, protecting the sanctity of the word is one of the biggest reasons.

According to the Yarsan tradition, the first words were said during the Behlûl period, that is, in the VIII century. Shah Fezl, Baba Serhengê Dewdanî, Baba Nawisê Caf, Shah Xoşîn and Sultan Sehak continued this tradition.

In the words of Yarsan, a historical myth or a historical event is told and these events are in the form of monologue or dialogue. Thanks to these words, we can have an idea about the religious rituals of the yarsans. Because everything from dînadûn to manifestation, from angels to ritual ceremonies is described in these words.

Although the Yarsan words are mostly spoken in the Goranî dialect, we can also find the Soranî dialect, which Nêrgiz Xanim Şehrezorî can be cited as an example. Nalî (1791-1855), Salim (1805-1869) and Kurdî (1812-1850), who are known as the founders of Soran literature, wrote their first works in the XIX. century. But when we look at the Soranî words in the Yarsan literature, it is the XIV. So we can see that there were works in the Sorani dialect, albeit verbally, long before Nali, Salim and Kurdi.

One of the most important features of the Yarsan tradition is the equality of men and women. For this reason, the words spoken by women are valued and considered sacred just like those of men. This shows that women of Yarsan are in a more free position than women of the society they live in or of other races and religions. That is to say, equality between men and women is even in the words, for example, Sultan Sehak emphasizes this equality in one of his words and says that those who make a difference between them will face bad things. For this reason, as we mentioned above, the words spoken by men and women are seen as sacred in the same yarsan tradition.

The aim of this study is to examine the words of Nêrgiz Xanim Şehrezori, but also to reveal that she is one of the firsts of soranî literature. Nêrgiz Xanim was born in Şehrezor and was lived in XIV. century. Perhaps one of the most striking aspects of Nêrgiz Xanim is that she later accepted the yarsan religion. She married Abidînî Caf at the age of 18 and, like her husband, she changed her religion and accepted his religion. She was also one of the most important tanbûr players during the reign of Sultan Sehak.

Nêrgiz Xanim talks about the Sultan, his religion and the importance of the Cem ceremony in his words. According to her, who does not accept the religion of the Sultan is a idolater. She also expresses the troubles Abidîn had after accepting the Yarsan religion. Apart from that, she talked about dúnadûn, the most important feature of the yarsan religion, and tells what names she lived in the previous periods.

Although Nêrgiz Xanim later accepted the yarsan religion and spoke her words in the dialect of Soranî, she was of great value like other male and female yarsans.